

УДК 378.147.1:001.895

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ ЯК ІННОВАЦІЙНОЇ ОСОБИСТОСТІ

©Штефан Л.В.

Українська інженерно-педагогічна академія

Інформація про автора:

Штефан Людмила Володимирівна: ORCID: 00000-0002-9910-5499; shtefanludm@mail.ru; доктор педагогічних наук; професор кафедри педагогіки та методики професійного навчання; Українська інженерно-педагогічна академія; вул. Університетська 16, м. Харків, 61003, Україна.

У статті запропоновано підходи до обґрунтування моделі сучасного фахівця інженерно-педагогічної галузі як інноваційної особистості. При цьому ознакою останньої було визнано рівень сформованості інноваційної культури, до компонентів якої було віднесено спрямованість на інноваційну діяльність, інноваційну компетентність та інноваційну активність. Методологічним підґрунтям цієї роботи став гуманістичний підхід, який було реалізовано через адаптацію основних позицій теорії А. Маслоу.

Ключові слова: гуманістичний підхід, інженер-педагог, інноваційна активність, інноваційна компетентність, інноваційна культура, інноваційна особистість, модель, спрямованість на інноваційну діяльність.

Штефан Л.В. «Гуманистический подход как методологическая основа формирования модели современного специалиста как инновационной личности»

В статье предложены подходы к обоснованию модели современного специалиста инженерно-педагогической отрасли как инновационной личности. При этом характеристикой последней выступал уровень сформированности у нее инновационной культуры, компонентами которой выступили направленность на инновационную деятельность, инновационная компетентность и инновационная активность. Методологической базой этой работы стал гуманистический подход, который был реализован через адаптацию основных позиций теории А. Маслоу.

Ключевые слова: гуманистический подход, инженер-педагог, инновационная активность, инновационная компетентность, инновационная культура, инновационная личность, модель, направленность на инновационную деятельность.

L. Shtefan «Humanistic approach as a methodological basis of forming a model of a modern specialist as an innovative personality.»

The article suggests approaches to justifying the model of the modern professional engineering industry as an innovative pedagogical personality. In this last characteristic is the level of formation of her innovative culture, components of which were thrust on innovation, innovation competence and innovative activity. Methodological basis of this work was the humanistic approach, which was implemented through the adaptation of the basic positions of the theory of Maslow.

Keywords: humanistic approach, engineer-teacher, innovative competence, innovation culture, innovative personality, model, focus on innovation activit.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку наукових досліджень у галузі освіти методологічні питання щодо формування моделі сучасного фахівця як інноваційної особистості знаходяться у числі стратегічних. При цьому однією з характерних ознак інноваційної особистості частіше за все виступає інноваційна культура спеціаліста. Є незаперечним той факт, що вирішення культурологічних проблем у професійній підготовці фахівців значною мірою впливатиме на формування цієї моделі та залежатиме від знаходження ефективних підходів до реалізації суб'єкт-суб'єктної парадигми, у центрі

уваги якої знаходиться особистість того, хто навчається. Адже культура взагалі та інноваційна культура зокрема має коріння саме в особистісній площині. Тому методологічним підґрунтям, яке найбільш відповідає вимогам формування моделі сучасного фахівця як носія інноваційної культури, слід розглядати гуманістичний підхід. Зміни у моделі сучасного випускника вищого навчального закладу, з огляду необхідності формування у нього основ інноваційної культури, віддзеркалюють такі процеси, як розвиток економіки країни на інноваційній основі, перехід на компетентнісний підхід в освіті як більш прогресивний у порівнянні з традиційним, інноватизація освітньої діяльності як результат розвитку економіки країни на інноваційній основі та інші. Однак на сьогодні ці питання знаходяться у стадії вирішення. Таким чином, виникає проблема щодо розробки моделі сучасного фахівця як інноваційної особистості, яка б базувалась на відповідному методологічному підґрунті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що сутність інноваційної культури як однієї з характеристик інноваційної особистості активно досліджується сучасною наукою. Спектр цих напрацювань доволі широкий: від економічної сфери (С. Биконя, В. Гусев, Дж. Епштейн, А. Ніколаєв, Б. Санта, Г. Тернквіст, Р. Шелтон), через соціологічну (Ю. Карпова, Б. Лісін, В. Фокіна) до педагогічної (О. Амацьєва, Н. Гавриш, А. Герасимов, О. Єфросініна, Л. Єлізарова, А. Кальянов, І. Логінов, В. Носков, Л. Овсянкіна, В. Чернолес). При цьому більшість дослідників вважають, що інноватизацію сучасної освіти слід будувати на гуманістичній методології (Г. Балл, Н. Буланкіна, С. Жуков, Л. Хоружа). Саме такий підхід дозволить розкрити інноваційний потенціал особистості та уникнути нівелювання її ціннісної сутності. Зазначимо, що у ряді робіт робиться спроба побудови моделі сучасного фахівця як інноваційної особистості (О. Ігнатович, В. Піщулін, Л. Холодкова). Однак вони є дискусійними і такими, що потребують уточнення та конкретизації.

Постановка завдання. Завдання статті полягає в обґрунтуванні моделі сучасного фахівця як інноваційної особистості з високим рівнем сформованості інноваційної культури. При цьому методологічною базою цієї моделі розглядаються гуманістичні цінності.

Виклад основного матеріалу. Розробка моделі фахівця у розвиненому суспільстві завжди вважалась одним з першочергових завдань науки. Вперше поняття “модель” було введено у XVII столітті німецьким вченим Г. Лейбніцем у значенні зручної форми отримання знань про оточуюче середовище. Розглянемо загальні підходи науковців щодо сутності моделі спеціаліста (табл. 1.1) з тим, щоб визначитись із нашим розумінням цього питання.

Таблиця 1.1

Підходи науковців щодо сутності моделі спеціаліста

№ з/п	Науковець	Сутність моделі спеціаліста
1.	Е. Смирнова	Модель спеціаліста розробляється, виходячи з діяльнісного підходу, через визначення наступних параметрів: – характеристик, що відображають параметри його діяльності; – характеристик, що відображають професійні якості, які забезпечують успішність дій у обраній галузі.
2.	Є. Климов	Модель спеціаліста розробляється, спираючись на суб'єктний підхід у описі діяльності фахівця, через: – опис об'єкту труда; – опис суб'єкту труда.
3.	Р. Петруньова	Модель спеціаліста розробляється через урахування вимог до спеціаліста, необхідних для їх вирішення знань та умінь, специфічних соціальних та психологічних якостей.
4.	В. Піщулін	Модель спеціаліста розробляється через виділення професійних знань та особистісних якостей.

Спираючись на попередні напрацювання, нами було розроблено параметри моделі інженера-педагога як інноваційної особистості, до складу яких увійшли інноваційні педагогічні та інженерні знання та уміння (когнітивно-діяльнісний компонент), а також особистісні якості, необхідні для їх реалізації (особистісний компонент). Ця робота проводилась на основі аналізу літературних джерел (О. Ігнатович, Л. Холодкова, І. Циркунта інші), опитування професорсько-викладацького складу інженерно-педагогічних ВНЗ, викладачів та майстрів виробничого навчання системи ПТО. Модель майбутнього інженера-педагога як інноваційної особистості наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Модель майбутнього інженера-педагога як інноваційної особистості

Компоненти моделі		
Когнітивно-діяльнісний компонент		Особистісний компонент
Інженерна інноваційна складова діяльності	Педагогічна інноваційна складова діяльності	Якості особистості
Формування мотивації до інноваційної інженерної діяльності	Формування мотивації до інноваційної педагогічної діяльності	Цілеспрямованість, принциповість, сміливість, допитливість
Створення, втілення та розповсюдження технічних інновацій (ноу-хау, винаходів, рацпропозицій)	Створення, втілення та розповсюдження педагогічних інновацій (тренінгових занять для спецдисциплін, ділових ігор, кейсів, презентаційних матеріалів, навчальних занять на засадах здоров'язберігаючих технологій тощо)	Активність, мобільність, відповідальність, обережність, організованість, ентузіазм, комунікабельність, ініціативність, здатність до командної роботи, здатність до самонавчання
Формування інноваційних технічних ідей	Формування інноваційних педагогічних ідей	Креативність, наполегливість
Проведення рефлексивно-дослідницької роботи за результатами втілення інженерних інновацій	Проведення рефлексивно-дослідницької роботи за результатами втілення педагогічних інновацій	Здатність до самоаналізу, емоційність, критичність

Ми додержуємось думки тих вчених, які вважають, що ефективність застосування інноваційних технологій у сучасній освіті залежить від втілення гуманістичного світогляду. Саме такий підхід дозволить відійти від моделі інноваційно-механістичної до моделі гуманістично-інноваційної людини. Ця позиція є принциповою, оскільки технологізація на будь-якому підґрунті, у тому числі й на інноваційному, нівелює особистість і зводить процес її становлення до механічного алгоритму набуття певних компетентностей. Найбільш точно різні моделі людини узагальнені Дж. Мак Девідом та Х. Херері [3, с. 63]. Вчені дійшли висновку, що кожній теорії у психології відповідає своя модель людини. Так, у психоаналітичній (А. Адлер, З. Фрейд, Е. Фром, К. Хорні, К. Юнг) домінує модель, яку вони назвали “людина, яка бажає”; у когнітивній (К. Левін, Ж. Піаже, Л. Фестингер) – “людина, яка пізнає”; біхевіоризму відповідає модель “людини механічної” (Б. Скіннер), а гуманістичній психології (А. Маслоу, К. Роджерс) – модель “людини, що грає”. Зважаючи на те, що саме остання теорія належить до тих, які ґрунтуються на холистичних підходах, а також відображають парадигмальну сутність сучасних освітянських реформ щодо активізації суб'єктів освітнього процесу через ігрові технології навчання, увага була зосереджена саме на ній.

Проведемо адаптацію основних позицій теорії А. Маслоу, як одного з засновників гуманістичного підходу [2, с. 502–505], за основними положеннями, що стосуються

природи людини. При цьому спроектуємо їх на особистість сучасного фахівця інженерно-педагогічної галузі як носія інноваційної культури.

1. *Свобода – детермінізм.* А. Маслоу вважає, що людина вільна обирати спосіб життя у залежності від свого потенціалу. Тому слід приділити значну увагу формуванню інноваційного потенціалу фахівця, як такому, що дозволить самореалізуватись на якісно новому професійному рівні через інноваційну культуру.

2. *Раціональність – ірраціональність.* А. Маслоу додержується думки, що поведінка людини регулюється раціональними силами. Він розглядає самозвіти щодо суб'єктивного досвіду основою вивчення особистості. Тому з метою формування раціональної поведінки у структуру моделі фахівця слід закласти механізм педагогічної рефлексії, який виступатиме регулятором його інноваційної поведінки.

3. *Холізм – елементаризм.* А. Маслоу – один з найбільших прихильників холізму. Усі аспекти особистості переплетені між собою, вважає він. При цьому вчений відправною точкою своєї теорії розглядав принцип – “індивід як єдине ціле”. Саме йому належить ідея щодо заміни ортодоксального підходу, який вивчає людину по частинах, на холістичний. Виходячи з цього, слід проводити визначення структурних складових моделі фахівця таким чином, щоб максимально охопити в них багатогранність проявів інноваційної особистості.

4. *Конституціоналізм – інвайроменталізм.* Маслоу підкреслює, що конституція людини значною мірою впливає на її розвиток. Саме конституціональні потреби знаходяться в основі моделі ієрархії потреб при розгляді мотивації людини. При цьому потреби вищого рівня більш слабкі та легко гальмуються або змінюються через страх, несприятливі культурні умови і невірне навчання. Враховуючи ці особливості, слід концентрувати увагу на розвитку таких середовищних умов у ВНЗ, які дозволять майбутньому фахівцю усунути психологічні бар'єри в застосуванні інновацій з тим, щоб реалізувати потреби вищого рівня щодо досягнення акмеологічних висот у професійній діяльності.

5. *Змінність – незмінність:* свобода і мотивація – джерела зміни людини. Зміни, за А. Маслоу, – шлях актуалізації потенціалу. Чим вище людина підіймається по ієрархії потреб, тим вільніша вона у виборі наряду особистісного зростання. Йдучи від цих поглядів, слід зосередитись на формуванні мотиваційного каналу в моделі фахівця, який дозволить сформувати у нього спрямованість на інноваційну діяльність.

6. *Суб'єктивність – об'єктивність.* Самоактуалізація, за теорією А. Маслоу, має коріння у суб'єктивності індивіда, оскільки людина прагне самоактуалізувати себе і при цьому лише вона може себе суб'єктивно оцінити. Виходячи з цього, необхідно використовувати канал самооцінки як дієвий спосіб визначення рівня сформованості інноваційної культури майбутніх інженерів-педагогів як такий, що дозволить самоактуалізуватись в умовах інноваційної діяльності.

7. *Проактивність – реактивність.* Поведінка людини є результатом взаємодії між її потребами та оточенням. Змінюючи оточення, можна впливати на потреби особистості. Виходячи з цього, треба будувати інноваційне середовище ВНЗ таким чином, щоб воно сприяло появі у майбутніх фахівців потреби у формуванні інноваційної особистості.

8. *Гомеостаз – гетеростаз.* А. Маслоу вважав, що вирішальну роль для людини, яка йде до вершин особистісного самовдосконалення, має гетеростаз. Тому формування інноваційної культури майбутнього інженера-педагога повинно відбуватись в умовах, які спонукають його до самореалізації як під час навчання безпосередньо у ВНЗ, та і у період виробничих та педагогічних практик з метою досягнення у майбутньому професійних висот.

9. *Пізнаваність – непізнаваність.* Існуючі на сьогодні методи дослідження особистості не дають змогу пізнати її як цілісне утворення. Тому, виходячи з ідеї холізму, слід забезпечити комплекс таких діагностичних заходів, який би надавав змогу цілісно досліджувати сформованість інноваційної культури фахівців.

Таким чином, формування моделі сучасного фахівця як інноваційної особистості повинно ґрунтуватись на гуманістичних витоках, серед яких свобода, раціональність,

холізм, інвайроменталізм, змінність, суб'єктивність, проактивність, гетеростаз та пізнаваність. Саме їх у подальшому ми й брали за основу розробки моделі майбутнього інженера-педагога зі сформованою на високому рівні інноваційнокультурою, до компонентів якої булоувійшли спрямованість на інноваційну діяльність, інноваційна компетентність та інноваційна активність. При цьому ми спирались на погляди С. Гончаренка, який наголошував на необхідності розробки практикоорієнтованої методології через втілення методів рефлексії, аналізу й самоаналізу, оцінки та самооцінки [1, с. 8]. Отже, зробимо спробу описати модель майбутнього фахівця інженерно-педагогічної галузі як носія інноваційної культури з урахуванням гуманістичної суті її основних компонентів.

Високий рівень сформованості спрямованості на інноваційну діяльність має місце тоді, коли майбутній інженер-педагог проявляє значний *інтерес* до застосування інноваційних фахових та педагогічних технологій у подальшій професійній діяльності, через що регулярно відстежує у наукових першоджерелах інформацію з інноваційної тематики. Він має стійке переконання, що у подальшому саме інноваційну діяльність покладе в основу професійної, через що уважно слідкує за роботою педагогів та фахівців зі сфери фахової спеціалізації, які активно використовують інновації. Його особливо цікавлять питання проектування навчальних занять на основі інноваційних технологій (тренінги, ділові ігри, кейс-технології та інші) та дослідження результатів інноваційної діяльності. Поряд з цим він жваво цікавиться комп'ютерними, здоров'язберігаючими, рефлексивними технологіями. У колі підвищеної уваги – інтерес до творчої діяльності як основи інноваційної.

Інтерес швидко переростає у *потребу* в оволодінні інноваційними фаховими та педагогічними технологіями як засобами самореалізації у майбутній професійній діяльності. На тлі цього стає нагальною потреба у спостереженні за діяльністю педагогів та фахівців з виробничої сфери, які є інноваторами. Виникає стійка потреба у перенесенні інновацій з фахової сфери, накопичених під час виробничих практик, у педагогічну площину для розробки вправ, ситуацій для інноваційних технологій, що піднімає на більш високий щабель потребу в винахідницькій діяльності. Має місце й потреба в апробації інноваційних технологій під час педагогічних практик. На цьому фоні формується потреба в активному застосуванні комп'ютерних, здоров'язберігаючих технологій. На підґрунті розуміння важливості цієї роботи виникає потреба у дослідженні результатів інноваційної діяльності, що водночас значно посилює потребу в педагогічній рефлексії. Така ситуація обумовлює потребу в активній творчій діяльності.

Професійне самовизначення формується через усвідомлення важливості та необхідності підготовки до інноваційної фахової та педагогічної діяльності як умови досягнення професійних вершин через сформованість на високому рівні інноваційного потенціалу та реалізацією на його основі інноваційної культури. За цих умов різко зростає увага до створення банку фахових та педагогічних інновацій. Майбутній інженер-педагог абсолютно переконаний у важливості розробки програм інноваційного саморозвитку, оскільки впевнений, що саме завдяки ним можна сформувати необхідні професійні якості. Для цього передбачає активно використовувати самонавчання. Чітко усвідомлює необхідність регулярної дослідницької та рефлексивної роботи як засобу коригування результатів втілення інновацій з тим, щоб найшвидше самовизначитись у професії.

Високий рівень сформованості інноваційної компетентності демонструється через установчий, когнітивний, операціональний та особистісний критерії. У межах *установчого критерію* формується установка на регулярне визначення проблем у професійній діяльності, що дозволяє реалізувати сталу установку на проектування інноваційних технологій через активізацію креативного мислення. При цьому існує чітка установка на відповідальне відношення за результати інноваційної діяльності. Її реалізації сприяє те, що інновації майбутній інженер-педагог розробляє та втілює, спираючись на установку щодо відношення до здоров'я суб'єктів інженерно-педагогічної діяльності як найвищої цінності. Перевірці такого підходу сприяє установка на регулярне дослідження

отриманих результатів з їх подальшою рефлексією. На високому рівні сформована установка на самовдосконалення у процесі інноваційної діяльності, яка ґрунтується на установці до самонавчання. Майбутній інженер-педагог впевнений, що сумісна діяльність з товаришами по втіленню інновацій в інженерно-педагогічну діяльність є більш результативною, а тому має чітку установку на співпрацю в команді. Високий рівень сформованості *когнітивного критерію* інноваційної компетентності базується на ґрунтовних знаннях щодо особливостей розвитку сучасної освіти та фахової галузі з інженерної спеціалізації в інноваційних вимірах та синергетичних основ розвитку інноваційних процесів і явищ. Майбутній інженер-педагог демонструє глибокі знання з педагогічної інноватики, які забезпечують високу технологічну готовність до проектування інноваційних технологій. При цьому майбутній інженер-педагог вільно володіє основами педагогічної евристики та винахідницької діяльності, має глибокі знання щодо дослідницького та рефлексивного інструментарію як основи дослідження результатів інноваційної діяльності. У його теоретичному арсеналі широкий спектр знань щодо здоров'язберігаючих технологій в освіті. Практично відсутні проблеми з упровадженням інновацій в інженерно-педагогічну діяльність, оскільки майбутній інженер-педагог досконало володіє критеріальною базою оцінки інновацій та організаційними основами втілення їх в практику. Високий рівень сформованості *операціонального критерію* інноваційної компетентності забезпечується якісними вміннями з реалізації інноваційних технологій як ціннісного компоненту професійної підготовки. Розуміючи те, що рушійною силою цієї роботи виступає мотивація, значну увагу майбутній інженер-педагог приділяє розвитку умінь з її формування. При цьому демонструє високий рівень сформованості умінь з проектування навчальних тренінгів, ділових ігор, кейсів для спецдисциплін тощо. Але, враховуючи те, що цей напрям діяльності є для нього новим, звертається до викладачів за консультацією. У нього практично відсутні проблеми з розробкою електронних засобів навчання (презентаційних матеріалів, електронних підручників тощо). Базовим підґрунтям сучасної педагогіки майбутній фахівець в галузі інженерно-педагогічної освіти розглядає здоров'язберігаючі технології, які активно застосовує при розробці навчальних занять на інноваційній основі. На високому рівні у нього сформовані вміння щодо розробки ситуаційних задач для інноваційних технологій. Він вважає інноваційну діяльність основою сучасної інженерно-педагогічної практики, а тому активно оволодіває вміннями з упровадження інновацій у професійну діяльність. У нього добре сформовані вміння для проведення регулярної дослідницької роботи за результатами інноваційної діяльності, яка обов'язково супроводжується рефлексією. Високий рівень сформованості *особистісного критерію* інноваційної компетентності проявляється у майбутнього інженера-педагога у тому, що він має здатності, які дозволяють відповідально відноситись до результатів інноваційної діяльності, співпрацювати в команді під час інноваційної діяльності, самонавчатись у процесі освоєння інноваційних фахових та педагогічних технологій, креативно мислити, цінувати здоров'я суб'єктів інженерно-педагогічної діяльності, самовдосконалюватися, визначати проблеми у професійній діяльності, проектувати інноваційні технології та досліджувати результати втілення інновацій, проводячи при цьому рефлексію.

Високий рівень сформованості інноваційної активності проявляється у майбутнього інженера-педагога за умови *сприйнятливості* до нововведень, а також *інтенсивності* та *своєчасності* застосування інновацій. При цьому спостерігається позитивна сприйнятливість до нововведень як у педагогічній, так і у фаховій сферах. Майбутній фахівець є активним прибічником нововведень у педагогічному процесі ВНЗ, оскільки саме тут стає їх учасником, а іноді й розробником разом із викладачем. Ці тенденції мають місце у процесі лекційної діяльності, участі у практичних та семінарських заняттях та виконанні творчих завдань, які виносяться на самостійну роботу. Закономірно, що таке сприйняття нововведень принципово змінює його діяльність за цих умов, адже інтенсивне використання інновацій він вважає нормою. Майбутній інженер-педагог приймає активну участь у вирішенні проблемних питань на лекційних заняттях у ВНЗ. Для

розв'язання проблемних завдань під час практичних та семінарських занять, він намагається частіше за все використовувати інноваційні прийоми (евристичні методи вирішення завдань, елементи теорії рішення винахідницьких задач, системи КАРУС тощо). Інноваційна активність не обмежується рамками аудиторної роботи, а стає основою організації самостійної навчальної діяльності через вирішення творчих завдань. Студент приймає активну участь у творчих конкурсах, де також активно використовує інноваційні прийоми. Принципових змін зазнають педагогічні практики, у період проходження яких він інтенсивно використовує інноваційні технології як основу проведення навчальних занять у формі тренінгів, ділових ігор, із застосуванням кейсів тощо. Ураховуючи те, що інноваційна активність визначається не лише інтенсивністю, а й своєчасністю застосування інновацій, він приділяє значну увагу й цим питанням. Як правило, каналом, що дозволяє визначити своєчасність використання тих чи інших інноваційних технологій, прийомів, методів під час лекційної роботи, практичних та семінарських занять, організації самостійної роботи, у період педагогічних практик та участі у творчих конкурсах виступають рефлексивна діяльність і консультації з педагогами та фахівцями зі сфери інженерної спеціалізації. Частіше за все у силу розвиненості рефлексивних умінь буде використовуватись саме цей шлях.

Отже, урахування компонентів інноваційної культури майбутнього інженера-педагога дозволило більш чітко описати модель цього фахівця.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило розробити підходи до обґрунтування моделі сучасного фахівця інженерно-педагогічної галузі як інноваційної особистості. Показано, що ця модель повинна ґрунтуватись на гуманістичних витоках, серед яких свобода, раціональність, холізм, інвайроменталізм, змінність, суб'єктивність, проактивність, гетеростаз та пізнаваність. Саме їх було взято за основу розробки моделі майбутнього інженера-педагога зі сформованою на високому рівні інноваційною культурою, до компонентів якої було віднесено спрямованість на інноваційну діяльність, інноваційну компетентність та інноваційну активність.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку інструментарію для дослідження результатів втілення моделі сучасного фахівця інженерно-педагогічної галузі як інноваційної особистості.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження. Методологічні поради молодим науковцям / С.У. Гончаренко. – Київ; Вінниця: ТОВ “Планер”, 2010. – 308 с.
2. Хьелл Л. Теорії личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2007. – 607с.: ил. – (Серия “Мастерпсихологии”).
3. Шихирев П.Н. Современная социальная психология / П.Н. Шихирев. – М.: ИП РАН : КСП +; Екатеринбург: Деловая книга, 2000. – 448 с.

References

1. Goncharenko, SU 2010, *Pedahohichn idoslidzhennya. Metodolohichni porady molodym naykovtsiam* [Pedagogical research. Methodological advice to young scientists], Planer, Kyiv, Vinnitsia.
2. Hyell, L&Zylhler, D 2007, *Teorii Lichnosti* [Theories of personality], Piter, Sankt-Peterburg. – (Series “Masterpsychology”).
3. Shihiryev, PN 2000, *Sovremennaya socialnaya psihologia* [Modern Social Psychology], Institut Psikhologii RAN, KSP+, Moskva, Delovaya kniga, Ekaterenburg.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2014р.